

Х.-М. Р. Жук,

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів

УДК 811.111'367.625'371

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-66-37-39

ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ СОМАТИЧНИХ ДІЄСЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичної категорії гіпонімії на матеріалі соматичних дієслів англійської мови. Проаналізовано особливості гіперо-гіпонімічних відношень між різними підгрупами соматичних дієслів. Моделювання гіперо-гіпонімічних рядів дозволяє дослідити семантичну складність і похідність значення слова. Встановлено характерні особливості гіперо-гіпонімічних відношень, притаманних підгрупам соматичних дієслів.

Ключові слова: соматичні дієслова, гіпонімія, гіперо-гіпонімічні відношення, гіперонім, гіпонім, тропонім

ГИПЕРО-ГИПОНИМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СОМАТИЧЕСКИХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию лексико-семантической категории гипонимии на материале соматических глаголов английского языка. Проанализированы особенности гиперо-гипонимических отношений между разными подгруппами соматических глаголов. Моделирование гиперо-гипонимических рядов позволяет исследовать семантическую сложность и производность значения слова. Установлено характерные особенности гиперо-гипонимических отношений этих глаголов.

Ключевые слова: соматические глаголы, гипонимия, гиперо-гипонимические отношения, гипероним, гипоним, тропоним.

HYPER-HYPONYMIC RELATIONS OF ENGLISH SOMATIC VERBS

The article deals with the lexico-semantic category of hyponymy based on the material of somatic verbs in the English language. It investigates the peculiarities of hyper-hyponymic relations in general and in the lexico-semantic group of somatic verbs. The research focuses on establishing the characteristic features of hyponymy of the somatic verbs. The study revealed different opinions regarding the classification of hypernyms and hyponyms with the implication that not all of them can be applied to verbs in general and somatic verbs in particular. In order to analyze their hyper-hyponymic relations it would be appropriate to use the category of manner of action. The componential analysis is carried out on the basis of dictionary definitions. The analysis of the dictionary definitions of English somatic verbs shows that most of the somatic verbs are interconnected by the relationships of troponymy. In general, dictionary definitions of verbs contain a particular common seme that is usually characterized by features of various kinds. This common seme helps to group the verbs and find appropriate troponyms. Hyper-hyponymic relations of somatic verbs reflect their tight systemic relations.

Key words: somatic verbs, hyponymy, hypero-hyponymic relations, hyperonym, hyponym, troponym.

Гіпонімія широко вивчається в контексті терміносистем як українськими так і зарубіжними вченими, такими як І. Асмукович, С. Булик-Верхола, І. Волкова, М. Гонтар, Ю. Дзябло, І. Кочан, О. Литвинко, І. Литовченко, Г. Мацюк, Т. Панько, О. Потапчук, О. Романова, Ю. Теглівець, О. Чуєшкова, Д. Шапран [6, с. 58]. Дж. Лайонз запропонував термін «гіпонімія» у мовознавстві для позначення видо-родових відношень [4, с. 104].

Проте гіпонімічні відношення дієслів, зокрема соматичних дієслів, не є достатньо вивченими. Мета дослідження – виявити особливості гіпонімії в лексико-семантичній групі (ЛСГ) соматичних дієслів. Вивчення гіперо-гіпонімічних відношень соматичних дієслів розширює межі ЛСГ, оскільки у вибірці були дієслова, які не відображали спільні з групою семантичні компоненти, але сприймалися інтуїтивно як споріднені. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення гіперо-гіпонімічних відношень соматичних дієслів в англійській мові як складової семантичних відношень у ментальному лексиконі носіїв мови, моделювання якого сприяє дослідженню відповідної концептуальної картини світу.

Відношення гіпонімії лежить в основі нелінійної ієрархічної структури, яку мають лексико-семантичні групи і поля. Сучасні науковці визначають гіпонімію як вияв мовної парадигматики, наявність у лексичній системі родо-видової ієрархії позначень понять, що ґрунтується на відношеннях несумісності як відсутності перетину обсягів цих понять. Гіпонімія передбачає наявність гіпероніма й гіпонімів. Гіпонімічні відношення не є симетричними, оскільки гіпонімом є слово, яке виражає видове поняття, а гіперонім – це слово, яке позначає загальніше поняття [8, с. 87]. Денотат гіпероніма включає в себе денотат гіпоніма. Гіперонім може бути вжитим замість гіпоніма для номінації одного референта.

Згідно з Г. Магліною, «якщо синонімічні та антонімічні зв'язки об'єднують тільки частину слів, то родо-видові відношення пронизують усю лексику» [5, с. 86].

Рід – це клас предметів (понять), у складі якого інші групи предметів (понять), що є видами цього роду. Гіпероніми й гіпоніми створюють відкриті гіпонімічні ряди, кожен із яких має один гіперонім, що позначає загальне поняття, та один або більше гіпонімів, які підпорядковуються цьому гіпероніму. Звернемо увагу, що когіпоніми взаємно означувальні, чим їх більше, тим ширше значення гіпероніма [7, с. 32].

За допомогою гіперо-гіпонімічних відношень можна структурувати словниковий склад мови. Лексичні одиниці об'єднують у тематичні й лексико-семантичні групи і поля на основі гіпонімії. Моделювання гіпонімічних відношень дає змогу відобразити ієрархічну структуру ЛСГ [12, с. 153]. Під час побудови ендоцентричних рядів кожне слово буде гіперонімом до наступного слова і гіпонімом до попереднього слова.

Д. Лотте виділяє такі основні правила поділу понять, які перебувають у родо-видових відношеннях: 1) основа поділу (тобто ознака, за якою відбувається поділ обсягу поняття) повинна лишатися однією й тією самою під час утворення будь-якого видового поняття; 2) межі видових понять повинні вичерпувати межі родового поняття [2, с. 29]. Оскільки гіперонімом може бути поняття, охарактеризоване з різних боків, конкретизоване за різними критеріями, то гіпоніми варто групувати не в одне велике родо-видове утворення, а на кілька гіперо-гіпонімічних груп (на основі одного гіпероніма) з огляду на різні розрізнювальні класифікаційні ознаки, кожна з яких є підставою поділу родового поняття на видові й слугує об'єднувальною чинником групи.

Наприклад, для гіпероніма *breathe* можна утворити такі гіперо-гіпонімічні групи: дієслова на позначення вдихання – *inhale, inspire, sniff, snuffle*; дієслова на позначення видихання – *exhale, expire, snort, blow*; дієслова на позначення утрудненого дихання – *pant, puff, gasp, heave, wheeze, hyperventilate*.

Моделювання гіперо-гіпонімічних зв'язків є моделюванням семантичної мережі значення слова, описом значення слова в термінах семантичної складності та похідності, проникненням до його глибинної структури.

Гіпонім і гіперонім характеризуються наявністю або відсутністю під час їх протиставлення тої чи іншої семантичної ознаки і утворюють опозицію. Гіперонімічні відносини зазвичай розглядаються як транзитивні (перехідні): якщо А – гіпе-

ронім В, а В – гіперонім С, то А – гіперонім С. Тоді А буде прямим гіперонімом для В і непрямим гіперонімом для С. [16, с. 94]. Наприклад, якщо дієслово *finch* є прямим гіперонімом до *wince*, яке в свою чергу є прямим гіперонімом до *cringe*, то *finch* буде непрямим гіперонімом до *cringe*.

Окрім відношень підпорядкування, в гіперо-гіпонімічних рядах існують також відношення рівноправності, які встановлюються між гіпонімами одного гіпероніма. Такі гіпоніми називаються когіпонімами, або еквонімами, і розрізняються за допомогою виділення у їхніх значеннях диференційних ознак за наявності певної загальної семантичної частини [10, с. 87]. Наприклад, у підгрупі/низці дієслів на позначення дихання, дієслова *pant, puff, gasp, heave, wheeze* та інші виступають як когіпоніми одне одному.

Існують різні класифікації гіперонімів. Наприклад, О. Котцова виділяє класифікацію гіперонімів за частинами мови, яка спирається на вихідні лексико-граматичні розбіжності частин мови, і найважливішими вважаються гіпероніми іменників та гіпероніми дієслів [3, с. 12].

З. Харитончик поділяє гіпероніми на ті, що утворюють ланцюгову конфігурацію семантичного поля (гіперонім – один гіпонім), радіальну (гіперонім – більше одного гіпоніма) і радіально-ланцюгову (змішану і найбільш складну) [10, с. 87]. Серед соматичних дієслів ланцюгова гіперонімія найменш поширена, вона представлена лише у трьох дієсловах: *smirk – leer, frown – scowl, crouch – squinch*. Більш характерні для соматичних дієслів радіальна та радіально-ланцюгова гіперонімія, наприклад: *sleep – snooze, drowse, doze; tremble – shudder, shiver, throb, thrill; bend – crook, curve, arch, incurvate, retroflex, stoop, bow*.

Дж. Лайонз виділяє асиметричні гіпоніми або власне гіпоніми й симетричні гіпоніми, які є синонімами (якщо А є гіпонімом для В і якщо В також є гіпонімом для А (тобто якщо це відношення є двостороннім або симетричним), то А і В – синоніми) [4, с. 387]. У ході дослідження ми виявили, що найбільше симетричних гіпонімів є в підгрупі соматичних дієслів на позначення сну. Наприклад, дієслово *slumber* є гіпонімом для *sleep*, а *sleep* є гіпонімом для *slumber; catnap* є гіпонімом для *nap*, а *nap* є гіпонімом для *catnap, drowse* є гіпонімом для *doze*, а *doze* є гіпонімом для *drowse*.

Ю. Дубкова виділяє гіпоніми (і гіпероніми) першого та другого ступеня, які виникають внаслідок дво- та одноступеневих зв'язків між словами. Вона вважає, що за умови класифікації за однією ознакою гіперонім і гіпоніми утворюють підполе (субпарадигму) першого ступеня підпорядкування. Перехресні зв'язки, за яких термін є гіпонімом одного поля і гіперонімом іншого, підтверджують системний характер родо-видових відношень у межах певного семантичного гнізда термінологічних одиниць [1]. Така класифікація підходить для терміносистем, але не підходить для дієслів.

Інколи вчені погоджуються з думкою, що гіперо-гіпонімічні відношення притаманні переважно іменникам, а не предикатній лексиці, хоча вони не виключаються у системі дієслова [11, с. 141–142].

Як зазначає американський дослідник Дж. Міллер, гіпонімічні відношення іменників зовсім не схожі на гіпонімічні відношення між дієсловами. Отже, формула для перевірки гіперо-гіпонімічних відношень між іменниками *A x is a y (X є Y)* не може застосовуватись для перевірки відношень гіпонімії між дієсловами. Для гіпонімічного аналізу міждієслівних відношень вчений вводить категорію способу дії (*manner*). Кінцевою конструкцією для визначення залежності одного дієслова від іншого є *V1 is to V2 in some particular manner (робити V1 – це робити V2 певним способом)* [14, с. 47]. Такий вид відношень отримав назву тропонімії. Дж. Міллер дає детальне обґрунтування вибору даного терміну і його теоретичної значущості. Згідно з автором, спосіб дії в теорії компонентного аналізу вважається недієслівним (non-verbal) семантичним компонентом дієслів, і його пропонують розглядати як «семантичне відношення між дієслівними значеннями» [15, с. 228].

У межах відношень тропонімії поняття способу дії трактується досить широко і може бути представлене рядом категоріальних ознак. Такі семантичні ознаки можуть виражати способи, види дії, співвіднесеність дії з комунікантами, з модальністю – оцінкою змісту висловлення, з часом реального мовного акту тощо [9, с. 147].

Вважається, що тезауруси найкраще представляють ієрархічну польову структуру. Проте, в той час як побудова тезауруса здійснюється від гіпоніма до гіпоніма, тобто від поняття до його позначення (ономасіологічний підхід), словникова дефініція передбачає висхідне моделювання еноцентричних рядів – від гіпоніма до гіпероніма, тобто семасіологічний підхід. З точки зору семасіологічного підходу, гіперонім співпадає з архилексемою, а з точки зору ономасіологічного – з архисемою. Словникова дефініція – ключ до вивчення гіпонімії у межах ЛСГ. Виконання компонентного аналізу дозволяє не тільки виявити диференційні семи, а й встановити їхню ієрархію. Таким чином можна дослідити семантичну складність і похідність на основі словникових дефініцій.

Аналіз дефініцій англійських соматичних дієслів показує, що основна частина дієслів вибірки пов'язана між собою відношеннями тропонімії. В основному словникові дефініції дієслів містять ту чи іншу загальну сему, яка, як правило, уточнюється ознаками різного характеру. Наприклад, у дефініціях таких соматичних дієслів, як *to cackle «to laugh especially in a harsh or sharp manner»* [13], *to chuckle «to laugh inwardly or quietly»* [13] і *to giggle «to laugh nervously or foolishly»* [13], простежується загальна сема, виражена іншим соматичним дієсловом, більш загальним за значенням, *to laugh*, і ця сема уточнюється адвербіальними ознаками в дефініціях цих дієслів. В даному випадку дієслова *to cackle, to chuckle* і *to giggle* виступають тропонімами до дієслова *to laugh*. Перевірити дане твердження можна шляхом застосування формули для перевірки тропонімічного зв'язку між дієсловами, а саме *to V1 is to V2 in some particular manner*. Так, *to cackle is to laugh in some particular manner*, так само як і *to chuckle is to laugh in some particular manner*, і *to giggle is to laugh in some particular manner*.

Аналіз словникових дефініцій виявив соматичні дієслова з найбільшою кількістю тропонімів: *to laugh* – 12, *to sleep* – 8, *to shrink* – 6 та *to shake* – 6.

Назагал, в результаті дослідження було інвентаризовано 190 дієслів англійської мови, в яких принаймні один компонент значення є соматичним. Виявлено, що основна частина вибірки соматичних дієслів пов'язана між собою відношенням тропонімії. Дослідження гіперо-гіпонімічних відношень в ЛСГ соматичних дієслів дало можливість не тільки встановити ієрархію компонентів семантичної структури значення, але й виявити латентні компоненти, за допомогою яких дієслова можна віднести до ЛСГ. Таким чином, вихідний список соматичних дієслів в англійській мові значно збільшується.

Перспективами дослідження є вивчення інших парадигматичних зв'язків, зокрема синонімії, антонімії та полісемії, соматичних дієслів англійської мови.

Література:

1. Дубкова Ю. С. Особенности аббревиатурного поля в русском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Philologia/7_115106.doc.htm.
2. Как работать над терминологией. Основы и методы : [пособ. сост. по трудам Д. С. Лотте и Ком. науч.-техн. терминологии АН СССР]. – М. : Наука, 1968. – 76 с.

3. Котцова Е. Е. Гипонимические связи слов в тексте / Е. Е. Котцова // Вестник Поморского университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки». – Архангельск, 2009. – № 6. – С. 78–84.
4. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
5. Матлина Г. А. К вопросу о гипонимической группе / Г. А. Матлина. – Л., 1975. – 452 с.
6. Михайлова Т. В. Гіпонімія як лексико-семантична категорія // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2015. – Вип. 41. – С. 57–66.
7. Романова О. О. Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія : Філологічна. – Вип. 50. – №765. – С. 32–35.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
9. Уфимцева А. А. Об особенностях семантики глагольных лексем английского языка / А. А. Уфимцева // Теория языка. Англистика. Кельтология – М. : Наука, 1976 – С. 145–151.
10. Харитончик З. А. Лексикология английского языка / З. А. Харитончик. – Минск : Высшая школа, 1992. – 229 с.
11. Croft W. Cognitive linguistics / William Croft, D. A. Cruse // Cambridge : Cambridge University Press. – 2004. – 356 p.
12. Lipka L. English Lexicology: Lexical Structure, Word Semantics and Word Formation / Leonhard Lipka. – Tübingen : Narr, 2002. – 244 p.
13. Merriam Webster's Dictionary [Electronic resource]. – Available at: www.merriam-webster.com
14. Miller G. A. Five Papers on WordNet / George A. Miller // Princeton University : Cognitive Science Laboratory. – 1993. – 79 p.
15. Miller G. A. The Science of Words / George A. Miller // Scientific American Library Paperback. – 1991. – №35. – 276 p.
16. Stede M. The hyperonym problem revisited : Conceptual and lexical hierarchies in language generation / Manfred Stede // Association for Computational Linguistics, 2000. – P. 93–99.